

ОБРАЗ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ПРАВИТЕЛЯ ПІРЕНЕЇВ У СПАДЩИНІ РАМОНА МЕНЕНДЕСА ПІДАЛЯ

У статті на основі праць дослідників іспанської літератури та історичних і драматичних творів видатного діяча європейської культури академіка Рамона Менендеса Підаля показано еволюцію уявлень про середньовічного правителя в історії Піренеїв. Визначено політичні, правові та етико-моральні аспекти його діяльності. Доведено, що як історик і письменник, Р.-М. Підаль виявив гнучкість у наукових підходах до вивчення середньовічних джерел та їхньої інтерпретації. Простежено, як руйнація Іспанської імперії та прихід до влади фашистів викликали необхідність відтворення героїчних постатей правителів і лицарів Середньовіччя, які боролися за єдність Іспанії та демонстрували це на власному прикладі. Мирні роки в повоєнній країні змусили Р.-М. Підаля переосмислити свій ідеал правителя – відтепер дипломата, економіста, покровителя науки та мистецтв. Розкрито значення наукової школи Р.-М. Підаля для становлення нової іспанської культури ХХ століття, визначено місце і значення його творчої спадщини для іспанської та всесвітньої історії.

Ключові слова: Середньовіччя, середньовічний правитель, епос, наукова школа, героїчне минуле, фашизм, традиціоналізм, концепція.

Дослідження творчої спадщини видатного іспанського дослідника епічної літератури, лексикографа й історика, професора Мадридської королівської академії історії та мистецтв Рамона Менендеса Підаля (1869 – 1968 роки) розпочалося ще в 60-ті роки минулого століття. Його наукова школа відкрила нову епоху в розвитку іспанської традиційної культури – постімперської Іспанії. Тому посилання на праці Р.-М. Підаля на сьогоднішній день залишаються обов'язковою умовою кожного дослідження із середньовічної іспанської історії та літератури.

На це є низка причин: по-перше, Р.-М. Підаль, як і його видатні сучасники (Г. Паріс, Ж. Бедьє), відрізнявся глибокою ерудицією та широким науковим інтересом; по-друге, він створив нову концепцію історії Іспанії, що руйнувала попередні теоретичні напрацювання; по-третє, учений запропонував власну методологію дослідження стародавніх іспанських епосів.

Опонентами Р.-М. Підаля були вище названі його колеги, які не повністю погоджувалися з реконструкціями академіком утрачених стародавніх текстів і концепцією історичності ранньосередньовічної іспанської літератури [1]. Значний відхід від «традиційності» Р.-М. Підаля простежується в концепції С. Боури [2]. Він наполягав на дослідженні фольклорної основи та усних умов її відтворення й функціонування в сучасному світі. Дослідниця І. Єршова в праці «Епічні теорії ХХ століття і «традиціоналізм» Р.-М. Підаля» здійснила порівняльний аналіз методології дослідження епосу в спадщині іспанських науковців [3]. Іспанський

історик С. Масіель намагався об'єктивно показати відповідність середньовічних текстів реальним подіям у дослідженнях Р.-М. Підаля [4].

Зважаючи на те, що на сьогодні недостатньо праць, присвячених унеску іспанського науковця в історичну науку, метою статті є дослідження образів середньовічних правителів за спадщиною Р.-М. Підаля. Автори спробували проаналізувати світоглядні позиції вченого та концепцію історії видатного іспанського вченого.

Р.-М. Підаль, вивчаючи іспанське Середньовіччя, прагнув відновити справжній образ Іспанії. Його перша книга «Легенда про сім немовлят Лари» («Leyenda de los siete infantes de Lara», 1896) була прикладом цього. За рукопис «Пісня про мого Сіда» («Cantar del mio Cid», 1895) Р.-М. Підаль отримав премію Мадридської Академії історії і мистецтв.

У боротьбі за оновлення проблем медієвістики Іспанії Р.-М. Підаль мав однодумців. Його підтримували такі вчені, як відомий іспанський археолог і палеограф Мануель Гомес Морено Матрінес, арабіст Мігель Асін Паласіос та інші. Р.-М. Підаль належав до «покоління 98 року» («Золотий вік іспанської літератури й історії») – кола іспанських письменників, які гостро переживали остаточний крах іспанської імперії, що завершився поразкою в іспано-американській війні.

Р.-М. Підаль прагнув не стільки до виявлення нових фактів і написання історичних портретів чи біографій, скільки до дослідження і відтворення атмосфери епохи, її «манери мислити та відчувати». На думку Р.-М. Підаля, об'єднання Іспанії в єдину державу, слід пов'язувати не з політикою кастильських королів, а з пануючим у свідомості іспанського народу відчуттям його єдності.

Підтвердженням такої теорії стала праця «Сід Капеадор» («Пан Воїтель», 1908), де він відтворив найповнішу біографію «гордого кастильця», який був утіленням середньовічного іспанського героя. Родріго Діас де Вівар (Сід Кампеадор, XI століття) – іспанський лицар, який брав активну участь в Реконкісті – війнах між іспанськими християнами і мусульманами за право жити на Піренейському півострові. Людина, що пізнала немилість королів, злобу і зраду аристократів-соратників, він довгі роки боровся проти «мавританських арабів» лише зі своїм власним військом [4, с. 470].

Історія Сіда Кампеадора – це історія людини, яка стала символом іспанського характеру, гордого, благородного і непохитного. Розповідаючи про Сіда, Р.-М. Підаль розкрив протистояння двох Іспанії – християнської і мусульманської. Вони зішлись в смертельному двобої й уціліти може лише одна з них. Глибокий знавець середньовічної іспанської літератури, Р.-М. Підаль створив уражаючу історичну біографію, що витримала рекордну кількість видань в Іспанії та Західній Європі.

Щоб протистояти мавританському вторгненню в Кастильське королівство, лицар Дієго де Вівар (Сід) відкидає релігійні забобони і об'єднується з арабами, які проживали в Іспанії, для спільної боротьби проти маврів. Араби його називали «Сідом» (від. араб. السيد المحارب – пан, покровитель). Підозрюючи короля

Альфонсо VI у вбивстві його старшого брата Санчо, Дієго публічно вимагав від нового короля клятви, що той непричетний до вбивства. Король позбавив Дієго всіх титулів і володінь і наказав йому залишити Кастилію. Усі піддані Дієго добровільно пішли за ним. Загалом, Дієго вдалося звільнити від маврів Валенсію, а її мешканці запропонували визволителю корону міста. Та Дієго, як вірний підданий, васал, передав цю корону своєму суверену-королю [7, с. 242].

Навіть смерть видатного діяча Реконквісти надихнула військо на перемогу. Коли в попередніх битвах Сід вів військо на ворога, він звертався до своїх воїнів із таким гаслом: «За Бога, короля й Іспанію!» Цього разу в бій військо повів сам король із словами: «За Бога, Сіда й Іспанію!» [7, с. 243].

Варто зазначити, що Р.-М. Підаль для того, щоб пережити на власному досвіді почуття свого героя, разом зі своєю дружиною, викладачем Мадридської Академії, Марією Гойра пішки пройшли від Бургоса до Валенсії історичною дорогою військових перемог Сіда Кампеадора.

У 1901 році Р.-М. Підаль очолив кафедру романської філології Мадридського університету. Пізніше, як ректор Мадридської королівської академії історії і мистецтв, він створив сучасну іспанську історико-філологічну школу. Учений мав в Академії серед колег такий авторитет, що його думка ніколи не піддавалася сумніву.

Роки панування фашистського режиму Ф. Франко в Іспанії негативно позначилися на діяльності Р.-М. Підаля. Він категорично заборонив своїм студентам відвідувати фашистські мітинги і вступати до їхніх організацій. «Академія не балаган і в ній не має місця для вульгарних забав молоді!» – наголошував Р.-М. Підаль [6, с. 227]. У 1939 році на знак протесту проти Франко він залишив посаду директора Академії і лише в 1947 році повернувся до свого навчального закладу (займав посаду директора).

У біографії Р.-М. Підаля є ще одна відома сторінка. У повоєнні роки вчений створив драматичний гурток в Королівській Академії, для якого сам писав драматичні твори на історичну тематику. Серед його найвідоміших драм – історична діалогія «Королі Кастилії» (1946 рік), «Альфонсо Кастильський» («Благородство») і «Педро Кастильський» («Жорстокість»), «Ель Сід» (1947 рік), «Дініш Лаврадор» (1949 рік) та ін.

Про те, наскільки важко відбилися на ньому роки фашистського режиму в Іспанії, ми можемо судити, читаючи передмову до історичної драми «Педро Жорстокий»: «Мої шановні студенти, мої любі читачі! Вас певно здивує, що після героя іспанської Реконквісти, шляхетного душею Родріго де Вівара, я обрав героєм своєї нової п'єси людину повністю йому протилежну – владолубну, кровожерливу, безпощадну. Для чого це я зробив? – Маєте право запитати ви мене. Я вам відповім: щоб зрозуміти, що є істина, треба знати її зворотний бік, щоб відчути силу шляхетності, треба збагнути, що таке безчестя, щоб відчути істинне жертвенне кохання, треба подивитися на ниці пристрасті. Влада є страшним знаряддям насилля, коли вона знаходиться в руках у тирана. І тоді люди починають втрачати відчуття межі між простими істинами, перерахованими мною

вище. Проте, необхідно вірити: якою б темною не здавалася ніч, після неї завжди прийде світанок, на зміну тирану, завжди з'явиться істинний герой, хоча спочатку ми можемо його й не помітити. Історія Іспанії не раз підтверджувала цей постулат. Читайте і вірте, бо на вірі тримається світ» [6, с. 227].

Ми пізнаємо риси Франциско Франко та його оточення в окремих висловах короля Педро (1320–1369 роки), правління якого відзначилося публічними стратами іспанських грандів і найближчого оточення його батька-короля. Зі зневагою до суспільної думки Педро проголошував: «Народ стомився? Народ мене чекає? А він для того й народ, щоб чекати милості від свого короля! А король ще має подумати, чи бути йому милостивим, чи ні» [6, с. 238].

Всю свою ненависть до режиму тиранії Р.-М. Пидаль уклав у вуста єпископа міста Бургоса: «А зараз я прийшов до тебе, як представник народу Кастилії. Енріке, ти захопив Толедо, за тобою Бургос. Але це далеко не все! Постали всі міста Кастилії, вони не бажають над собою короля-вбивцю, короля-тирана! Від Педро від'єднався принц Уельський, коли дізнався про всі його злочини. Королівські загони почали переходити на твій бік. У Педро вже практично немає війська. Він сховався з невеликим загonom у Монтиселі!» [6, с. 240].

Інший герой цієї драми, Енріке (брат Педро по батькові), своїми вчинками нам нагадує Родріго де Вівара. Він намагається відмовитися від корони: «Я бився не за корону, я просто відвойовував те, що належало по праву моїй матері, моєму братові й моїй дружині. Не за корону, повірте!» [6, с. 241]. Пізніше, знищивши брата-вбивцю, Енріке підбив підсумок скоєному: «Не заради корони я тебе вбив, а заради знівченого життя родини моєї. Навіть не віряться, що в нас із тобою міг бути один батько! Нехай Бог відпустить тобі твої гріхи...» [6, с. 248].

Уже в літні роки (мав 99 років), письменник створив образ короля, який позбавлений рис перебільшеної ідеалізації. Це був ідеальний правитель. Дивно, що прообразом такого монарха став не кастилець, а португальський король Дініш, прозваний Лаврадором (землеробом) [6, с. 249].

І дійсно, шостий португальський король був непересічною особистістю. За 46 років свого правління (1279 – 1325 роки) Дініш багато зробив для процвітання й улаштування Португальського королівства: за нього було проведено 48 (із 95-ти за все Середньовіччя) ярмарків, державою розпочато видобуток срібла, олова, сірки. З його ім'ям у Португалії пов'язують початок насадження соснових лісів, із яких пізніше споруджувалися знамениті португальські каравели. Договір із Англійським королівством «про привілеї» для британських купців, укладений в 1308 році, заклав основи економічних відносин з Англією.

Вустами свого героя Р.-М. Пидаль передавав і власні думки: «Шановні гості! Ми тут зібралися не для того, щоб пересваритися! Кому, як не нам, монархам, потрібно запобігати конфліктам у Європі та думати про збагачення кожної із наших країн на взаємовигідних умовах» [5, с. 206]. Тому Дініша вважають фундатором принципів європейської дипломатії. Окрім того, за його правління тривало господарське освоєння нових земель, населенню яких надавалися пільги та привілеї.

Прагнучи зміцнити королівську владу, Дініш провів так звані «розслідування» – перевірку законності володіння землями великими землевласниками на півночі країни, які тривали шість років. По завершенні «розслідувань» незаконно захоплені землі та право на них були повернуті короні. За наказом Дініша були зведені нові стіни в Лісабоні, Монсане, Бразі та ін. Він заснував понад 50 фортець.

Відносини з сусідньої Кастилією за Дініша залишалися напруженими. У 1295 році вони переросли в збройний конфлікт, проте вже в 1297 році було укладено мир і більше за правління Дініша війни з Кастилією не поновлювалися, що багато в чому пояснювалося дипломатичним талантом короля, який навіть виступав арбітром в окремих міжнародних справах [5, с. 207].

Королю вдалося фактично домогтися незалежності від Кастилії духовно-лицарських орденів Сантьяго і Авісського, зробивши їх інструментом свого впливу в країні. Він зумів зберегти нерозчленованими володіння ордену тамплієрів, передавши їх новій духовній організації – ордену Христа, який підтримував короля Португалії.

За «Історичною біографією» Р.-М. Підаля, Дініш з'явився на судовий процес над Жаком де Моле, де його ледь не полонили прибічники папи. Він запропонував власну допомогу останньому магістру Ордену тамплієрів: «Лише спробуйте і я покличу свої загони, ви ж самі чудово розумієте, чим це закінчиться, а стосовно вас (показує на свій меч), то не раджу до мене наближатися! Але я хочу, щоб ви знали – я дав притулок кастильським Орденам Сантьяго й Авіш, я дам притулок у Португалії всім уцілілим членам вашого Ордену й запрошу до себе тих тамплієрів, котрі залишилися в Цезарії. Я своє слово тримаю, будьте спокійні!» [5, с. 221].

1286 року за наказом короля в Лісабоні було започатковано вивчення теології, а потім й інших дисциплін. Дініш видав Велику хартію привілеїв, що стала фактично статутом першого в Португалії університету. Підтримуючи науку й португальську мову, король зобов'язав перекласти з латини на португальську історичні та юридичні твори. Збереглася й поетична спадщина самого Дініша. Вона нараховує 138 пісень. Тому він і досі вважається одним із найвизначніших поетів Португалії.

Отже, ми не знаходимо спільних рис між Дінішом Португальським і Дієго де Віваром. Дініш – не герой-воїтель, який із мечем у руках боровся за незалежність країни й корону свого суверена-короля. Він – дипломат, економіст, поет. Мабуть на завершальному етапі життя саме такий образ правителя був найближчим Р.-М. Підалю. Роки йшли, а з ними змінювалися вподобання й ідеали.

Ще одна сторінка життя Рамона Менендеса Підаля варта уваги – це керівництво науковим доробком учнів. На базі його школи утворився Центр історичних досліджень, а в 1915 році Р.-М. Підаль став його директором. Як справжній учитель, Р.-М. Підаль був великим покровителем ідей і проектів молоді, він заперечував застосування авторитарних принципів і методів. Не існувало сліпого наслідування праць і стилю наукового керівника. Наукова школа характеризувалася новою інтелектуальною ліберальною думкою. Постать ученого,

його робота була лише рушієм, центром нових наукових досліджень. Таким чином, було завершено велику справу оновлення іспанської історії та філології спільними зусиллями керівника та його учнів [3, с. 72].

Завдяки невичерпній творчій і громадській діяльності Р.-М. Підаля з'явилися перші наукові журнали «Revista de filología española» («Іспанська філологія», 1914 рік), «Historia de España» («Іспанська історія», 1940 рік). Це підняло наукову роботу молодих учених на принципово новий рівень, утворило простір для нових пошуків і фахових публікацій.

Таким чином, Рамон Менендес Підаль створив образ середньовічного правителя Піренеїв не лише в традиційно-героїчному плані, а в еволюційному розвитку. Тому звинувачувати його в зайвому «традиціоналізмі» при дослідженні епічних творів Середньовіччя є зайвим. Як історик і письменник, він показав гнучкість у наукових підходах до вивчення середньовічної джерельної інформації та її власної інтерпретації. Руйнація Іспанської імперії та прихід до влади фашистів пробудили в ньому необхідність відтворення героїчних постатей правителів і лицарів Середньовіччя, які боролися за єдність Іспанії й демонстрували це на власному прикладі. Мирні роки в повоєнній країні змусили Р.-М. Підаля переосмислити власний ідеал правителя, який визначався ним як заощадливий господар, тонкий політик-дипломат, покровитель науки та мистецтва.

Загалом досліджувана проблема є багатогранною. Вона не вичерпується тими дослідженнями, що є на сьогоднішній день. Творча спадщина Р.-М. Підаля визнана класичною в іспанській історії та літературі. У той же час ми переконані, що осмислення думок академіка, без сумніву, становить значний пізнавальний потенціал.

Список використаних джерел

1. Бедье Ж. Эпические сказания. О происхождении «шансон де жест» [Текст] / Ж. Бедье. – М. : ГОСИЗДАТ, 1939. – 188 с.
2. Боура С. М. Героическая поэзия [Текст] / С. М. Боура ; пер. с англ. Н. П. Гринцера и И. В. Ершовой. – М. : Новое литературное обозрение. – 2002. – 808 с.
3. Ершова И. В. Эпические теории XX века и традиционализм Рамона Менендеса Пидалья [Текст] / И. В. Ершова // Вестник Российского государственного гуманитарного университета. – 2010. – №2. – С. 72–85.
4. Масиель С. Сид Кампеадор [Текст] / С. Масиель // История средних веков (энциклопедия «Руссика»). – М. : ОЛМА Пресс Образование, 2004. – С. 470–471.
5. Підаль Р. М. Дініш Лаврадор [Текст] / Р. М. Підаль // Героїчне Середньовіччя в театральних образах ; авт.-уклад. І. В. Цебрій. – Полтава : Вид-во ПНПУ, 2014. – С. 201–226.
6. Підаль Р. М. Педро Жорстокий [Текст] / Р. М. Підаль // Героїчне Середньовіччя в театральних образах ; авт.-уклад. І. В. Цебрій. – Полтава : Вид-во ПНПУ, 2014. – С. 227–249.

7. Пидаль Р. М. Сид Кампеадор [Текст] / Р. М. Пидаль ; пер. с исп. М. Ю. Некрасова. – М. : Евразия, 2004. – 256 с.

I. V. Tsebriy, V. V. Openko

ОБРАЗ СРЕДНЕВЕКОВОГО ПРАВИТЕЛЯ ПИРЕНЕЕВ В НАСЛЕДИИ РАМОНА МЕНЕНДЕСА ПИДАЛЯ

В статье на основе работ исследователей испанской литературы, исторических и драматических произведений выдающегося деятеля европейской культуры академика Рамона Менендеса Пидалья показана эволюция представлений о средневековом правителе в истории Пиренеев. Определены его политические, правовые, этико-нравственные аспекты деятельности. Доказано, что как историк и писатель, Р.-М. Пидаль обнаружил гибкость в научных подходах к изучению средневековых источников и их интерпретации. Прослежено, как разрушение Испанской империи и приход к власти фашистов вызвали необходимость воссоздания героических фигур правителей и рыцарей Средневековья, которые боролись за единство Испании и демонстрировали это на собственном примере. Мирные годы в послевоенной стране заставили Р.-М. Пидалья переосмыслить свой идеал правителя – отныне дипломата, экономиста, покровителя науки и искусства. Раскрыто значение научной школы Р.-М. Пидалья для становления новой испанской культуры XX века, определено место и значение его творческого наследия для испанской и всемирной истории.

Ключевые слова: *Средневековье, средневековый правитель, эпос, научная школа, героическое прошлое, фашизм, традиционализм, концепция.*

I. V. Tsebriy, V. V. Openko

THE IMAGE OF THE MEDIEVAL RULER OF THE PYRENEES IN THE HERITAGE OF RAMÓN MENÉNDEZ PIDAL

The article based on the works of researchers of Spanish literature and historical and dramatic works of Academician Ramon Menéndez Pidal shows the evolution of ideas about a worthy medieval ruler in the history of the Pyrenees countries. During the research the political, legal, ethical and moral values of the ruler were identified, the place and importance of the Ramon Menéndez Pidal's works for Spanish and world literature are figured out. It is proven that as a historian and a writer, he showed flexibility in the historic approach to the study of the sources of information and its own interpretation. The destruction of the Spanish Empire and the rise to power of the Nazis forced him to recreate the heroic figures of kings and knights of the Middle Ages, who fought for the unity of Spain. Peace in the post-war country made Ramon Pidal to rethink his ideal of the ruler – now he is a diplomat, an economist, a patron of science and art. The article also analyses the importance of Ramon Menéndez Pidal's academic school and publishing activities for the establishment of a new Spanish culture.

Considering the fact that for today the number of works about the contribution of the Spanish scholar to the history studies is not sufficient, the authors of the article attempted to analyze historical positions and the concept of history of the famous Spanish scholar aiming at studying the images of medieval rulers in Ramon Menéndez Pidal's heritage.

Ramon Menéndez Pidal created the image of the medieval Pyrenees ruler not only in the traditional heroic sense, but in its evolutionary development. So, blaming him for excessive “traditionalism” in the study of medieval epic works is superfluous. This problem is multifaceted and not limited to those researches whose works are available today. Ramon Menéndez Pidal’s artistic heritage has become a classic of Spanish history and literature. However, the authors are sure that its study requires not only an unquestioning imitation, but also a deep understanding of all its components.

Keywords: *Middle Ages, medieval ruler, epic, academic school, heroic past, fascism, traditionalism, concept.*

Надійшла до редакції 8 квітня 2016 року

* * *